

УДК 801.8:81'282'373.7

**Діалектна фразеологія в художніх текстах
як відображення вірувань українського народу**

Дехтярьова О. В.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Сімферополь, Республіка Крим
dehtyaryova@rambler.ru*

У статті на матеріалі художніх текстів українських письменників кінця XIX – початку XX ст. Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемшини описано лінгвокультурологічну специфіку діалектних фразеологічних одиниць, які ілюструють вірування українського народу. Проаналізовано національно-культурні компоненти фразеологізмів, що актуалізують словникові скарби української фразеології та служать засобом фіксації багатьох мовних явищ, поширених лише на певній території.

Ключові слова: *фразеологізм, діалектна фразеологічна одиниця, художній текст, вірування, культурно-національна конотація.*

Лінгвістика XXI ст. активно розробляє напрям, у якому мова розглядається як культурний код нації. Питання лінгвокультурної специфіки мовних одиниць, зокрема їх актуалізації у фразеології, знайшли відображення в працях М. Ф. Алефіренка, В. В. Жайворонка, М. Л. Ковшової, В. М. Мокієнка, О. О. Селіванової, В. М. Телії, В. Д. Ужченка та ін.

Вважаючи мову душею народу, дослідники душею мови справедливо визначають її фразеологію, адже фразеологічний склад є яскравим і своєрідним носієм національно-культурних особливостей мовної системи, “де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету” [2, с. 33].

Діалект – це той складник національної мови, у якому чи не в первинному вигляді збереглися психологічні та культурні особливості певного етнічного угруповання, в усій повноті виражається дух нації, що, власне, і є її самобутністю. Саме цим, напевне, можна пояснити тенденцію в усьому світі до пошанування діалектів, і, відповідно, посилюється інтерес мовознавців до проблем, пов’язаних з діалектами. “У розмовній мові народу є те, що живе тепер, те, що відмирає (реліктові риси), і те, що народжується, виявлене більшою або меншою мірою” [3, с. 4].

Актуальним залишається вивчення діалектної фразеології, оскільки вона є “засобом відображення в мові національної специфіки, носієм елементів, що у значній різноманітності і повноті характеризують етнічну картину світу” [4, с. 52]. Здатність діалектних фразеологічних одиниць (далі ДФО) лаконічно й точно виражати емоційно-експресивне значення через образність і внутрішню форму робить їх носієм національно-культурної інформації.

Мета статті – проаналізувати семантику та культурно-національну конотацію ДФО, які зафіксували елементи вірувань та виступають засобом вираження і прояву

духовного багатства народу. Джерельною базою послугували ДФО, вибрані із творів Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемшини.

У народній мові черпали красу і силу слова кращі українські письменники. Саме в ній відбито характер народу, його релігійні й міфологічні уявлення, скарби народної мудрості й віковичних спостережень над природою і буттям людини. ДФО, які зафіксували елементи вірувань, втілюють міжпоколінний досвід етносу.

Слово ототожнюється з реалією, і віра в реалію породжує віру в магію слова. Так виникають формули побажання, прохання, звернення до Бога про допомогу. Тому в художніх творах західноукраїнських письменників найчастіше фіксуємо ДФО із компонентом *Бог*, які використовують наступним чином:

1) як прохання допомогти й охоронити:

най Бог криє: *Йй, най бог криє, бадіку Ілаше, вас від усекої прички та й усіх нас, ірицених!* – протестував руками приземкуватий Юрко Брюсюк [Черемш., с. 60];

най Бог (господь) боронит (бороне): – *Як я, знаєте, це вчув, та й на мене піт збив, як коли на слабу худобину. Такий я страх дістав, шо най бог боронит!* [Стеф., с. 31]. **Най господь бороне та заступить усіх хрещених та й нас** [Март., с. 7];

най Біг (Бог) хоронит: – *Най пан біг хоронит кожного доброго чоловіка* [Стеф., с. 32];

най Бог годит: *Най пан бог твоім дітям годит, де си поступают* [Стеф., с. 14];

Біг би укрий: – *Ой, їмостечку, біг би вас укрий від усекої прички!* [Хотк.-2, с. 33];

коби Господь поміг: *Але за Потурайчином нам жаль. Подався ще на рекурс до вищого суду; коби йому господь поміг* [Март., с. 248].

2) як попередження про якісь негаразди, необдумані вчинки, прохання не робити, не казати чого-небудь:

<най> не гніват (гнівїт, гнівїт) Бога: *Е, ні! Не гніват бога. Гостина була пишна* [Хотк.-1, с. 25]. *Не марікуйте, куме, та не гнівїт бога, бо то єго воля, не ваша* [Стеф., с. 138]. *Бігме, шо так: най гуцул не береси до курїтини, най не гнівїт бога!* [Черемш., с. 110];

бійси Бога: *Цей ніколи не мовчить. Лає панів на чім світ стоїть. Так клене часом, шо Єлена не може того слухати. – Оле! Бійси бога... Тожє дес хтос учуєт – панові донесут...* [Хотк.-1, с. 5];

3) як вираження сподівань, надії на щось. Давні українці щиро вірили, що все робиться з Божої волі. Людина не може бути самовпевненою і стверджувати, що виконує ту чи іншу справу, бо знає, що все залежить від Бога:

як (єк) Біг (Бог) дасть (даст): – *Тут буде моя голова лежєти, ек біг дасть шо вмру в своїй хатці, тут най тепер голова сідає, – припрошує вона гостинно* [Черемш., с. 87]. – **Єк Бог даст**, – ні з того ні з сього говорив Штефан, ідучи, видно, за ходом своїх власних думок [Хотк.-1, с. 370]; **Як бог даст**, то буде пшеница [Стеф., с. 148];

чій Госпідь сітенький даст: – *Не плач, – кажу, – добрішко моя, не плач, чій госпідь сітенький даст, шо ти вернеш до своєї газдині на своє кресло та й діти подружиш* [Черемш., с. 253];

най діється божя воля: *Най діється божя воля! Коби оце перебути, та й рєшта, – подумав Панько та й боязко обіззався: – Я тут не дам тої карти, нагорі при комісії* [Март., с. 67].

Бог простит: – *Ей, коби нам лиш тільки гріху брачіку Ю', то би не було жури; за це бог простит!* [Черемш., с. 43];

най Біг прийме: *Без свічки вмру, лишє хрест на себе покладу. Най біг прийме й так! Не заслужила я на ліше. Видко, шо мені Господь милосердний і на цім світі покуту завдав* [Март., с. 148].

4) як схвалення, вдячність за здійснення чогось бажаного:

декуйте Богові (сстельному): – *Ви тепер не пантруйте нас, – говорить він, – але*

декуйте богові, шо-сте збулиси нешестя [Черемш., с. 91]. *А восени завів Олекса при вівчарях із ватогом таку бесіду: – Ото декувати Богові сетельному, не біла нас ні раз громовище сего літа* [Хотк.-1, с. 121];

дякувати Госпідкові: *Стали бадіки хреститися та дякувати госпідкові, що полегшив їм їх неволю, зіслав їм надію, як веселичку на небі* [Черемш., с. 154];

Богови (світому) не дькувала: *Ой, синку, тото ти бог файний талан дав у руки, нема такої днини і години, аби-м богови світому не дькувала за тебе* [Стеф., с. 30].

5) про осіб, яким усе вдається, щастить у житті, вживається ДФО **єк у бога за дверима:** – *Тепер сплати, кумко, довжож та сиди собі у хатці, єк у бога за дверима, це місце честе!* [Черемш., с. 93];

Бог взяв на свої коліна: *Вони тай файно сплять, розкидаються, що гріх рипнути дверима; їх сон святий, бо їх бог взяв на свої коліна, на колінах божих вони ростуть* [Стеф., с. 239].

Одним із символів культури християнської релігії є хрест. Найважливіше християнське таїнство – це Хрещення. Українці свято вірують у те, що через хрещення душа очищується від первородного гріха, і на людину сходить божа ласка. Під час хрещення людина відрікається від диявола, дитина отримує ім'я, і за неї моляться хрещені батьки, тому не випадково в художніх творах знаходимо ДФО **до хресту тримати (носити)** 'Бути хресним батьком чи матір'ю' [5, с. 552]: *Бо дяк був його верствак, і приятель вірний, і порадний певний, та й його одинака Петра до хресту тримав* [Черемш., с. 176]. *Томо, та бо бери, не гнівайся на бабу. Баба тебе до хресту носила, баба плакала, як тебе до воська виряджали, баба на твоім весілю кісточками докупи дзоркала* [Стеф., с. 140].

У творах згаданих письменників заслуговують на увагу ДФО з компонентами на позначення нечистої сили: **смучя година** (діал. *смучий – чортячий*) [Черемш., с. 319]. Більшість ДФО, що мають у своєму складі "демонологічні" лексеми, вживаються з метою негативної характеристики людини, її рис характеру, звичок, поведінки: *Лицатий і кушкатий свідок штовхає Романа збоку і безпечить – Спаде і на них смучя година* [Черемш., с. 21].

Простежується також характерне для мови явище табування на слова, зокрема на найменування різних злих духів, що пов'язане з вірою в те, що слово може накликати небажану реалію, а з нею нещастя, лихо, біду. Яскравим прикладом народного табу на слова є численний ряд евфемізмів на позначення слова *чорт – нечистий, підплитник, щезник (щезник), нетрудний*. У художніх творах фіксуємо кілька ДФО: *нетрудний дихтус, нетрудний веде, щезник габучьит (габучіти – толочити, м'яти)* [5, с. 65]: – *Тото все тобі так привижуваlesi, любко-кумок, бо нетрудний тебе блудом водив* [Черемш., с. 63]. *Цего щезник габучьит на постели, а мене фурт до міста виряджає; до адуката та й до адуката* [Черемш., с. 61].

Здавна люди засуджували осіб, які мали певні надприродні здібності та вважали, що такі люди породнилися з нечистою силою. На позначення таких випадків виникали ДФО, наприклад: *купити щезника (щезник – дідько, чорт)* [5, с. 682]: *Відай, воно правда, що він ще іззамолоду купив собі щезника* [Стеф., с. 83]. Фіксуємо і антонім до поданої ДФО: *скараскатися щезника: – Дековать вам, лобетка, файно за добре слово та й за вашу ласку, що помогли-сте ми скараскатися, дух святий з нами, щезника. То так ми тепер легко, єк бих си на світ народила!* [Черемш., с. 90].

За повір'ями, заміна прямої назви евфемістичною, а також мовні формули на зразок <най> *преч би си (ся) казало* 'Не при хаті згадуючи' [1, с. 156] відводять нечисту силу: *Семен трохи вмовк, а жінка знов не знала, що їй робити. Чи не заслаб чоловік, преч би ся казало* [Март., с. 80]. – *А ну, жди-ко, жінко, – перервав Тимофій, – аді, я просив кума, най би обіздріли, ци то кинулоси її більмо, преч би си казало,*

ци ска примха [Черемш., с. 99]. – *А йдім, кумо, най си преч каже з таков заходити* [Хотк.-2, с. 69].

Отже, розглянуті ДФО – це відбиток картин реальності, у них містяться фрагменти культури, психології народу. Вони розширюють уявлення читача про духовне життя з погляду народних вірувань, змушують заглибитися в мову текстів. Українська діалектна фразеологія надає дослідникові унікальну можливість збагнути внутрішній світ людини, виявити його основні культурні, моральні цінності, особливості національного характеру.

Список літератури

1. Гуцульські говірки: Короткий словник / НАН України. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича ; [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська та ін.]. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 347 с.
4. Кононенко В. І. Етнологічні засади вивчення української мови / В. Кононенко // Українська мова в освіті : [зб. матеріалів Всеукр. наук. конф.]. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 43-56.
5. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

Джерела

- Март. – Лесь Мартович Твори / Лесь Мартович. – К. : Дніпро, 1976. – 428 с.
- Стеф. – Стефанік В. Повне збір. творів : у 3-х т. / Василь Стефанік. – К., 1949. – Т. 1. – 377 с.
- Хотк.-1 – Хоткевич Г. Довбуш : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 2004. – 392 с.
- Хотк.-2 – Хоткевич Г. Камінна душа : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 1981. – 295 с.
- Черемш. – Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 336 с.

Дехтярева Е. В. Диалектная фразеология в художественных текстах как отражение верований украинского народа // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» - 2014. - Том 27 (66). № 1. Ч.1 – С. 61-65

В статье на материале художественных текстов украинских писателей конца XIX – нач. XX вв. Л. Мартовича, В. Стефаника, Г. Хоткевича, М. Черемшины описывается лингвокультурологическая специфика диалектных фразеологических единиц, которые отражают верования украинского народа. Анализируются национально-культурные компоненты фразеологизмов, которые иллюстрируют богатство украинской фразеологии и служат средством фиксации многочисленных языковых явлений, распространенных на определенной территории.

Ключевые слова: *фразеологизм, диалектная фразеологическая единица, художественный текст, верования, культурно-национальная коннотация.*

Dekhtyareva Y. V. Dialect phraseology in fiction as reflection of ukrainian people beliefs // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – Vol. 27 (66). No 1.1 – P.61-65

Linguistic-cultural specificity of dialect phraseological units, which reflect the beliefs of the Ukrainian people, is described in this article on the literary texts material of Ukrainian writers of the late XIX and early XX century – L. Martovych, V. Stefanyk, G. Hotkevych, M. Cheremshyna. Ethno-cultural components of idioms which illustrate the richness of Ukrainian phraseology and serve as a means of fixing the numerous linguistic phenomena, widespread in a certain area, are analyzed in this article.

Considered dialectal phraseological units contain, in their component composition, such lexemes as: **‘бог’** (god), **‘крест’** (cross), **‘черт’** (devil) which reflect fragments of culture, psychology and character of the people. They extend the reader’s notion about the spiritual life of the Ukrainian people, forcing the reader to deepen into the language of literary texts, to understand the inner world of the human being, his moral values, and peculiarities of the national character.

The feature seen in any language - taboo on words, calling evil spirits, based on the belief that such word can bring trouble, sorrow, misfortune, - is traced in the analysis of that literary texts. Several euphemisms for the word **‘черт’** (devil) is a prime example of such a national taboo.

The study of dialect phraseological units, reflecting the relationship of language and culture, convinces us that the phraseology is the source of linguistic-cultural knowledge.

Key words: *phraseologies, dialect phraseological unit, literary text, religious belief, cultural and national connotation.*

Поступила до редакції 09.05. 2014 р.